

Sociologie pro ekonomy a manažery

**využití sociologie v managementu,
marketingu a personalistice
chování jednotlivců a skupin v organizaci
fungování a řízení pracovní skupiny
komunikace s veřejností
sociologický empirický výzkum**

Ivan Nový
Alois Surynek
a kolektiv

2., přepracované a rozšířené vydání

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude **trestně stíháno**.

Používání elektronické verze knihy je umožněno jen osobě, která ji legálně nabyla a jen pro její osobní a vnitřní potřeby v rozsahu stanoveném autorským zákonem. Elektronická kniha je datový soubor, který lze užívat pouze v takové formě, v jaké jej lze stáhnout s portálu. Jakékoliv neoprávněné užití elektronické knihy nebo její části, spočívající např. v kopírování, úpravách, prodeji, pronajímání, půjčování, sdělování veřejnosti nebo jakémkoliv druhu obchodování nebo neobchodního šíření je zakázáno! Zejména je zakázána jakákoliv konverze datového souboru nebo extrakce části nebo celého textu, umisťování textu na servery, ze kterých je možno tento soubor dále stahovat, přitom není rozhodující, kdo takovéto sdílení umožnil. Je zakázáno sdělování údajů o uživatelském účtu jiným osobám, zasahování do technických prostředků, které chrání elektronickou knihu, případně omezují rozsah jejího užití. Uživatel také není oprávněn jakkoliv testovat, zkoušet či obcházet technické zabezpečení elektronické knihy.

Copyright © Grada Publishing, a.s.

**prof. Ing. Ivan Nový, CSc.
PhDr. Alois Surynek
a kolektiv**

Sociologie pro ekonomy a manažery 2., přepracované a rozšířené vydání

Autorský kolektiv:

PhDr. Eva Kašparová (kapitola 2 a 5)

prof. Ing. Ivan Nový, CSc. (kapitola 3 a 4)

PhDr. Alois Surynek (kapitola 1, 6.4 a 7)

Ing. Hana Šindelářová (kapitola 6, kromě 6.4)

Vydala Grada Publishing, a.s.

U Průhonu 22, 170 00 Praha 7

tel.: +420 220 386 401, fax: +420 220 386 400

www.grada.cz

jako svou 2698. publikaci

Odpovědná redaktorka Eva Modrá

Sazba Milan Vokál

Počet stran 288

První vydání, Praha 2006

Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a. s.

Husova ulice 1881, Havlíčkův Brod

© Grada Publishing, a.s., 2006

Cover Photo © profimedia.cz/CORBIS, 2006

ISBN 80-247-1705-0

Obsah

O autorech	9
Předmluva	11
1. Úvod do sociologie (A. Surynek)	13
1.1 Předmět sociologie	14
1.2 Nástin dějin sociologie	20
1.3 Roviny sociologického studia a sociologie organizace	29
<i>Sociologie organizace</i>	31
1.4 Nástin dějin sociologie práce, organizace a řízení	35
1.5 Využití a funkce sociologie	43
2. Základní pojmy obecné sociologie (E. Kašparová)	47
2.1 Sociální vztahy	48
<i>Sociální interakce</i>	50
<i>Sociální komunikace</i>	53
<i>Sociální vztahy</i>	56
2.2 Sociální instituce	60
2.3 Sociální chování	68
2.4 Sociální entity	73
2.5 Kultura	77
2.6 Sociální struktura společnosti	87
<i>Sociální diferenciac</i> e	87
<i>Stratifikace společnosti</i>	94
<i>Sociální struktura České republiky</i>	96
2.7 Sociální dynamika	100
3. Sociologické pojetí organizace (I. Nový)	103
3.1 Definice organizace	104
3.2 Teoretická východiska	109
3.3 Struktura organizace	111
<i>Formální struktura organizace</i>	116
<i>Neformální struktura organizace</i>	118
3.4 Demografická, profesní a kvalifikační struktura	120

3.5	Organizační kultura	121
3.6	Organizační chování	125
3.7	Změna v organizaci	127
	<i>Mobilita</i>	128
4.	Pracovní skupina (I. Nový)	135
4.1	Obecná charakteristika pracovní skupiny	136
	<i>Pracovní skupina</i>	137
	<i>Pracovní týmy</i>	140
4.2	Chování pracovníka v pracovní skupině/týmu	141
4.3	Nové formy pracovních skupin	150
	<i>Autonomní pracovní skupiny</i>	150
	<i>Virtuální týmy</i>	151
4.4	Pracovní a sociální adaptace	152
	<i>Adaptace na práci</i>	154
	<i>Řízení adaptace</i>	157
	<i>Optimální adaptace</i>	159
4.5	Konflikty v pracovní skupině	160
	<i>Intrapersonální konflikty</i>	160
	<i>Interpersonální konflikty</i>	162
	<i>Řešení konfliktu</i>	166
5.	Organizace a vnější prostředí (E. Kašparová)	169
5.1	Vnější prostředí organizace	170
5.2	Vnější vztahy organizace	174
5.3	Identifikace veřejnosti	177
	<i>Veřejné mínění</i>	178
	<i>Image</i>	180
	<i>Organizační identita</i>	182
	<i>Vnitřní veřejnost</i>	183
5.4	Komunikace s veřejností	186
	<i>Principy práce s veřejností</i>	191
	<i>Techniky práce s veřejností</i>	193
5.5	Organizace a tržní prostředí	195
5.6	Spotřební chování	199

6. Práce jako sociologická kategorie (H. Šindelářová)	203
6.1 Práce jako sociální proces	204
6.2 Pracovní činnost a její obecné charakteristiky	208
6.3 Význam lidské práce	210
6.4 Životní způsob, životní styl, volný čas (A. Surynek)	212
6.5 Profese, charakteristika a dynamika	221
<i>Profese – povolání – zaměstnání</i>	221
6.6 Zaměstnanost a nezaměstnanost	229
6.7 Změny ve světě práce	234
7. Metodologické přístupy ke studiu sociální reality (A. Surynek)	239
7.1 Přístupy k analýze sociálních jevů	240
7.2 Zkoumané stránky sociálních jevů	245
7.3 Provádění sociologického empirického výzkumu	252
Realizace empirického sociologického výzkumu	257
7.4 Techniky získávání empirických dat	265
<i>Techniky dotazovací</i>	266
<i>Techniky pozorování</i>	271
<i>Dokumentární prameny</i>	272
<i>Sociální experiment</i>	274
<i>Speciální techniky</i>	275
Seznam literatury	277
Rejstřík	282

O autorech

Prof. Ing. Ivan Nový, CSc.

Je profesorem Vysoké školy ekonomické pro obor podniková ekonomika a management. Od roku 1992 je vedoucím katedry psychologie a sociologie řízení na Fakultě podnikohospodářské Vysoké školy ekonomické v Praze. V odborné práci se zaměřuje na problematiku sociologických a sociálně-psychologických aspektů podnikového řízení s důrazem na oblast vedení lidí, podnikové kultury a interkulturního managementu. V mezinárodní pedagogické a vědecko-výzkumné spolupráci se orientuje na německy mluvící teritoria. Spolupracuje s řadou zahraničních výzkumných a vzdělávacích zařízení, např. s univerzitami v Regensburgu, Drážďanech, Braunschweigu a Vídni. Velmi významná je také jeho poradenská činnost pro známé a velké mezinárodní i české firmy.

PhDr. Alois Surynek

Vystudoval FF Univerzity Karlovy v Praze v oboru sociologie. V současné době přednáší kurzy sociologie a sociologické metodologie na Vysoké škole ekonomické v Praze. Je členem katedry psychologie a sociologie řízení Podnikohospodářské fakulty této školy. Předtím řadu let pracoval v Ústavu pro výzkum veřejného mínění při Federálním statistickém úřadu. Soustavně se zapojuje do sociologických empirických výzkumů. Je členem Masarykovy sociologické společnosti a IACCM – International Association of Cross Cultural Competence and Management.

V odborné činnosti se zaměřuje na sociologii práce a sociologii organizace. Obecnou sociologií se zabývá v rovině základních sociologických pojmů, které jsou nutné pro studium a výklad sociologie práce a organizace. Detailněji se zabývá problémy organizační kultury a tím, jak se prosazuje v chování pracovníků. Především způsoby, jak formuje jejich odpovědnost, samostatnost v pracovním jednání, ochotu aktivně a inovativně jednat. Druhou oblastí jeho od-

borného zaměření je sociologický empirický výzkum, a to zejména v rovině metodologie a praktické realizace.

PhDr. Eva Kašparová

Vystudovala Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze, obor sociologie. V současnosti je členkou katedry psychologie a sociologie řízení Podnikohospodářské fakulty Vysoké školy ekonomické v Praze.

Zaměřuje se na obecnou sociologii, metody a techniky sociologického výzkumu, public relations, personální a multikulturní management, práce ve virtuálním prostředí a využívání IT v organizačním vzdělávání. Řadu let se podílí na rozvoji e-learningu a vývoji interaktivních e-learningových kursů. Je členkou České asociace distančního universitního vzdělávání (ČADUV), European Distance Education Network (EDEN), International Sociological Association (ISA), RC 51 of Sociocybernetics atd. Spolupracovala a spolupracuje na realizaci národních i mezinárodních projektů v oblasti sociální práce, personálního a multikulturního managementu, e-learningu apod. Je autorkou a spoluautorkou některých učebních textů katedry psychologie a sociologie řízení a řady odborných článků.

Ing. Hana Šindelářová

Vystudovala Fakultu podnikohospodářskou Vysoké školy ekonomické v Praze se specializací psychologie a sociologie řízení. V rámci doktorského studia absolvovala roční studijní pobyt na Technické univerzitě v Drážďanech. V současnosti působí jako asistentka na katedře psychologie a sociologie řízení Vysoké školy ekonomické v Praze, kde se pedagogicky zabývá zejména motivací pracovního jednání, novými trendy flexibility práce a tréninkem sociálních a manažerských dovedností. Participuje na českých i mezinárodních výzkumných projektech (Univerzita Regensburg, Drážďany a další). Je členkou řešitelského týmu výzkumného záměru Ekonomika a management organizace – nová teorie ekonomiky. Jako lektorka a konzultantka spolupracuje s dalšími vysokými školami, vzdělávacími institucemi i firmami.

Předmluva

Učebnice sociologie, kterou právě držíte v ruce, je určena především budoucím ekonomům a manažerům, kteří se připravují na své profesní uplatnění. Jsou v ní proto vysvětlena zejména ta sociologická témata, která se úzce váží ke světu ekonomiky, hospodářských organizací a managementu.

Představuje takový úvod do sociologie, který čtenáři otevře dveře k poznání, jak může být sociologie užitečná v oblasti managementu, marketingu a personalistiky. Není však pouze zjednodušující příručkou, ale učebnicí vycházející ze základních poznatků sociologické teorie. Zároveň však předpokládá, že k celkovému pochopení úlohy člověka a pracovní skupiny v tomto světě je vhodné nastudovat i něco z literatury psychologické. Proto současně vychází i druhé, přepracované a rozšířené vydání učebnice *Psychologie pro ekonomy a manažery*, se kterou vytváří komplexní pohled na tuto problematiku.

Pokud čtenáře tato oblast skutečně zaujme, autorský kolektiv vydal i další publikace z oblasti psychologie a sociologie řízení, které témata následujících stran dále prohlubují.

Přejeme čtenářům příjemné čtení a zajímavé sociologické úvahy.

Září 2006

Autoři

Cílem této kapitoly je:

- Definovat předmět sociologie a vymezit jej se zřetelem na praktické potřeby studia sociálních jevů v ekonomice.
 - Představit rozvoj sociologie jako samostatné vědní disciplíny a ukázat, které poznatky obecné sociologie jsou uplatnitelné při studiu hospodářských organizací.
 - Definovat sociologii organizace a dalších odvětvových disciplín.
 - Ve vývoji sociologie organizace a sociologie práce naznačit postupné rozvíjení tématu člověk v ekonomice.
-

> 1.1 Předmět sociologie

Klíčová slova

empirismus, sociální jevy, sociální fakty, formy vztahů, sociální skupina, společnost, organizace

Třebaže je sociologie věda, která se konstituovala už v předminulém století, která je představována řadou publikací a pěstována množstvím vědeckých, výzkumných, vzdělávacích a jiných institucí, diskuze k předmětu sociologie je stále aktuální. Tato aktuálnost plyne jednak z proměn skutečnosti, kterou se sociologie zabývá, souvisí ovšem také s podmínkami, v nichž se uplatňují sociologické poznatky. Jsou to podmínky přesahující rozměr sociologie, a proto jakékoli řešení praktických problémů musí mít interdisciplinární charakter. A právě v důsledku soustavných přesahů mezi jednotlivými vědními disciplínami je obtížné vymezit přesně hranici té které vědy, což samozřejmě platí také pro sociologii.

Pokud ovšem nebudou předměty jednotlivých věd přesně vymezeny, může to vést k situaci, kdy bude nutno rozšiřovat záběr každé vědy, aby bylo možné absorbovat nové poznatky, a bude se prosazovat holistický přístup. Ten směřuje k nutnosti zachytit jev v úplném výčtu jeho daností, ve složité struktuře všech jeho součástí. To je ovšem postup, který se přičí tendencím ke specializaci a detailnímu rozpracovávání jen dílčích stránek jevu, což je v současnosti nutnou podmínkou rozvoje poznání. Vymezení předmětu sociologie je proto důležité jak pro rozšiřování poznatků v dílčích specifických stránkách působení člověka ve společnosti, tak i pro efektivnější spojení s jinými vědními disciplínami. Interdisciplinární přístup na pomezí sociologie, psychologie, ekonomie, politologie, lingvistiky, demografie i dalších věd je možný při zřetelném vyjádření specifického přínosu každé disciplíny.

Předmět sociologie býval nebo je ztotožňován s mnohými skutečnostmi – se společností samotnou, se sociálními jevy, sociálními vztahy, sociálním jednáním nebo chováním, sociálními institucemi, skupinami apod. Mohou jím být jednotlivé skutečnosti i jejich souhrn. Ve výkladu bude prosazováno to pojetí předmětu, které umožní nejlépe charakterizovat úlohu a přínosy sociologie v hospodářství a v hospodářských organizacích.

Pojem sociologie pro označení vědy s vlastním předmětem zkoumání použil poprvé ve svém díle francouzský filozof **August Comte** (1798–1857). V knize *Kurz*

pozitivní filozofie, jejíž jednotlivé díly vycházely postupně v letech 1830–1843, se zabýval hierarchií věd z hlediska jejich předmětu a metodologie. Na pomyslný vrchol této hierarchie pak umístil sociologii. Sociologie se podle Comta zabývá společností, která je skutečností nejsložitější a nejproměnlivější. (To na rozdíl od skutečností stálých a zřetelně strukturovaných, kterými se zabývá astronomie nebo fyzika. Nutno podotknout, že se jedná o představu astronomie a fyziky 1. poloviny 19. století.)

Comtovým cílem bylo položit společenské vědě základy stejně přesné a exaktní, jaké měly vědy přírodní. Tím hlavním základem měla být pozitivní metoda. Pozitivní věda a její příslušná metoda je založena výlučně na empirickém poznávání, které je opřeno o zkušenost zkoumajícího, o pozorování, registraci a popis jevů. Teoretický rozbor, vysvětlení, hodnocení a zaujetí určitého postoje k realitě je chápáno jako nevědecké, a proto ve skutečné vědě nemající místa. Jít nad popis jevů znamená dopustit se zkreslení, falešného poznání, které nemá žádnou oporu v realitě. Vědecké zákony a teorie proto nemohou být součástí vědy, pokud za ně nebudou považována prostá shromáždění a utřídění empirických faktů.

Snaha uchopit realitu sociálního světa objektivními poznávacími postupy formulovaná Comtem na jedné straně a nemožnost akceptovat strohý pozitivismus projevující se odmítáním teorie na straně druhé ústí v dnešní pojetí sociologie jako vědy empirické.

Definice

Empirismus v sociologii znamená poznání, které vychází z okruhu jevů, jež mohou být obsaženy ve zkušenosti člověka. Pokud se obecné pojmy, které v sociologii označují základní kategorie, mají stát objektem empirického zkoumání, musí být převedeny na úroveň jevů, se kterými má jedinec zkušenost.

Tento postup neznamena rezignaci na teoretické poznání, pouze je vyžadováno zajišťování informací v realitě dosažitelné lidskými smysly a zkušeností a jejich následné adekvátní přenášení do roviny teoretické. Empirický popis obecných pojmů, zajištění empirických informací a adekvátní přenos informací do teorie je praktický problém empirické metody sociologie. Empirismus je často vnímán jako metodologická koncepce, která stojí proti teoretickému myšlení a která je s teorií neslučitelná. Empirismus je potom spojován především s problematikou získávání konkrétních dat v různých technikách empirického výzkumu, které se formovaly zejména v ob-

lasti tzv. kvantitativního výzkumu. V takto vyhraněné poloze prezentovaný koncept je však nutné odmítnout, protože současná empirická sociologie realizovaná v řadě výzkumů je spojováním teoretické a empirické roviny.

Pro vymezení předmětu sociologie u Comta je dále důležitá okolnost, že se zabýval problémem hierarchie věd a postavením sociologie mezi nimi. Sociologii zařadil na vrchol všech společenských věd, protože prováděla souhrn poznatků jednotlivých věd při uplatnění pozitivní metody. Předmět sociologie byl proto definován velmi široce a splyval s celou společností. Sociologie jako věda o společnosti tak zahrnuje v Comtově podání veškeré společenskovědní disciplíny jako historii, právo, ekonomiku, etiku, estetiku a mnohé další; je jim fakticky nadřizena, neboť jim poskytuje výchozí obecný rámec a metodologické – pozitivní – zakotvení. Sociologie měla být metavědou (vědou nad vědami), avšak tato pozice nebyla nikdy skutečnou a ani v dlouhodobé perspektivě realizovatelnou. I když se koncept sociologie jako metavědy neprosadil, sociologie se jako nová vědní disciplína, jejíž předmět se postupně stabilizoval, udržela.

Sociologii Comte nechápal jen jako novou vědu. Její smysl měl být vyšší: měla být také novým principem organizujícím vztahy ve společnosti na vědecké bázi. To proto, že v podmínkách nové průmyslové společnosti nelze společenské vztahy ponechat starým principům jejich utváření. Nové průmyslové společnosti jsou daleko složitější a mnohostrannější, ale také více konfliktní, než společnosti staré. Jestliže osnova vztahů a starý princip soužití založený na náboženství ve staré společnosti selhal, je nutné hledat princip nový. A tím v době rozumu a vědy nemůže být nic jiného, než právě věda. To není požadavek samozřejmý, protože např. Boëthius (filozof píšící po pádu Západořímské říše) a po něm další vidí význam vědění v osobním vyrovnání se se světem. Na rozdíl od představy A. Comta se ani tato funkce sociologie nerealizovala. Požadavek na praktické uplatnění poznatků sociologie však zůstal a došel uplatnění v sociotechnice.

Definice

Sociotechnika je praktická disciplína, která na základě vědeckých poznatků vytváří relevantní systém praktických doporučení k dosažení společenských změn nebo změn v chování jedinců nebo skupin (viz též podkapitola 1.5).

August Comte se tak nestává určující osobou při vymezení předmětu sociologie, ale vyslovuje **dva požadavky, které charakterizují současnou sociologii** a určují dva její významné rysy:

- Prvním rysem je snaha sociologie o **zakotvení jejího poznání v realitě, důsledná vazba sociologické teorie na empirii a důraz na metodologii**. I když se sociologie vyděluje z filozofie, není logické odvozování z definic věcí a konstrukce teorií dominantou sociologického studia. Naopak tím, že si zajišťuje bezprostřední kontakt se sociální realitou a rozšiřuje bázi empirických informací prostřednictvím sociologického empirického výzkumu, se přibližuje experimentálním přírodním vědám. Není tak odkázána na dlouhá historická období, v nichž se změny sociální reality zřetelněji projevují, a nemusí být v tomto smyslu vědou historickou.
- Druhým rysem je **zaměřenost sociologického poznání na možnost prakticky uplatnit výsledky vědeckého zkoumání**. Sociologie se pohybuje v reálném současném světě, zkoumá reálné procesy a reálné sociální útvary, může na ně bezprostředně reagovat a dávat doporučení k dosažení žádoucích změn.

Jiné pojetí předmětu sociologie přináší významný francouzský sociolog a filozof **Emile Durkheim** (1858–1917). Předmětem zájmu sociologie jsou podle něj sociální jevy, respektive sociální fakty. Durkheim se tak výrazně podílel na **definování sociologie jako vědní disciplíny s vlastním předmětem**, odlišným od předmětu jiných věd o společnosti a o člověku.

Definice

Sociální jevy jsou jevy, které vyrůstají ze vztahů mezi lidskými jedinci a nemohou bez těchto vztahů existovat, probíhají však v dimenzích překračujících možnosti jejich ovládnutí jedinci. Sociální jevy nelze spojovat s činností jednoho konkrétního člověka, ale s nadindividuálními celky. Současně však mají sociální jevy významný vliv na chování jedinců. Lze je proto identifikovat jako skutečnosti, které vykonávají na člověka nátlak, a on se jim přizpůsobuje. **Sociální fakty** jsou zřetelné podoby sociálních jevů, na které se může soustřeďovat především záměrná, soustavná a koordinovaná poznávací činnost.

Příklad

Sociálním jevem je jazyk, kterým se lidé mezi sebou domlouvají. Jazyk není individuálním produktem, i když ho každý používá svým vlastním způsobem. Sociálním faktem, který vypovídá o jazyce, může být kupříkladu počet lidí, kteří ten který jazyk používají.

Pojetí sociálního jevu jako nadindividuální skutečnosti znamená, že společnost, sociální skupina, případně jiný nadindividuální útvar není pouze shlukem jedinců, ale je zcela novou skutečností, vysvětlitelnou jen ze sebe samé; skutečností na kvalitativně vyšší úrovni, než je úroveň jedinců tvořících daný nadindividuální celek (viz dále téma interpersonální a sociální vztahy).

E. Durkheim požaduje, aby sociální jevy byly studovány jako fakty, jako věci, pro které budou moci být formulovány objektivní, na lidech nezávislé metody poznání. Jestliže sociální jevy nebudou vnímány jako produkty konkrétních lidí, nebude ani nutné využívat psychologických nástrojů poznávání osobnosti a její psychiky a nebude nutné podřizovat poznávání rozdílnosti jevů vytvořených jedinci.

Opět odlišný úhel pohledu na předmět sociologie má německý sociolog **Georg Simmel** (1858–1918), představitel tzv. formální sociologie. Podle Simmela jsou předmětem sociologie formy společenských sdružení. Tyto formy zespolečňování jsou jím chápány jako stabilní, neměnné, vytvářející vždy pevný rámec vztahů a nezávislé na obsahu. Formy vztahů Simmel připodobňuje ke gramatickým pravidlům jazyka, která jsou nutná pro jeho užívání, aniž je určeno, co je v jazyce sdělováno. Obsahem těchto čistých forem zespolečňování přitom měly být vzájemné vztahy mezi lidmi, jejich průběh, očekávání a cíle se vztahy spjaté, konkrétní psychické a jiné kvality jedinců apod.

Ovšem nelze asi v rámci jedné specifické společenskovední disciplíny studovat formy, ve kterých se reálné společenské útvary uplatňují. Vždyť ani popis, natož pochopení těchto forem, není možný bez přihlédnutí ke kvalitě a kvantitě vztahů, tedy k jejich obsahu.

Přesto je pojetí Georga Simmela velmi inspirativní, protože existující forma vztahů jako jejich určitá logika nebo význam předpokládá všeobecnost a trvalost těchto vztahů. Mínil se tím všeobecnost a trvalost vzhledem k chování jedinců, vůči kterým vystupují formy jako vnější uspořádávající principy obsahů vztahů, tj. toho, co jedinci do těchto vztahů vnášejí. To znamená, že formy vztahů mají podobný nadindividuální charakter jako sociální jevy Durkheimovy, ale jiný původ.

Současnou definici předmětu sociologie lze formulovat v souladu s Durkheimovým pojetím sociálního nadindividuálního jevu a v návaznosti na Simmelovu koncepci forem vztahů.

Definice

Sociologie je věda o mezilidských vztazích, které existují dlouhodobě a dosahují relativně stabilních forem svého utváření a průběhu. Jsou to vztahy, které se projevují jako sociální jevy, jako vnější skutečnosti, kterým se jedinci ve svém chování přizpůsobují. Sociologie je v tomto smyslu věda o principech sdružování a zespolečňování lidí.

Alternativní, ale užší vymezení sociologie může být následující: sociologie je věda o sociálních skupinách a organizacích, které mají v moderní společnosti z hlediska praktických potřeb člověka zásadní význam. Sociologie se zabývá principy utváření a fungování těchto útvarů.

Příklad

Předmětem sociologie může být třeba společnost chápána jako sociální útvar v podobě státu. Je to seskupení lidí se složitou strukturou jejich vztahů, kteří žijí na území vyčleněném hranicemi státu a mají autonomii vůči jiným seskupením tohoto druhu, svou reprezentací politickou nebo širší kulturní, zajišťují ve složitém systému ekonomického provázání uspokojení svých potřeb, hledají naplnění svého volného času a smyslu života atd. Společnost je tak kvalitativně různorodější a obsáhlejší než to, co se označuje pojmem stát.

Sociologie mimo jiné vysvětluje, jaké je místo ekonomie, práva, kultury, politiky, vědy, náboženství a jiných sfér života člověka ve společnosti. Rovněž jak spolu vzájemně souvisejí, jaký smysl je jim přikládán, kam se ve struktuře společnosti zařazují i jaké další subjekty se v jejich rámci konstituují. Tyto otázky jsou předmětem sociologie a sociologie se právě zde úzce dotýká ostatních společenských věd.

> 1.2 Nástin dějin sociologie

Klíčová slova

sociologie, sociální statika a dynamika, výrobní síly a výrobní vztahy, sociální organismus, dělba práce, elita, jednání, sociální systém, symbolická interakce, konflikt, sociometrie, sociální směna, fenomenologie, postmodernismus, empirický výzkum

Tato podkapitola přináší přehled autorů, kteří významnou měrou zasáhli do rozvoje vědní disciplíny sociologie. Jedná se přitom o výběr autorů, ale výběr nikoli reprezentativní, který by představoval všechny významné sociologické koncepce. Vzhledem k zaměření této knihy byli zařazeni pouze ti, jejichž přínos se nějakým způsobem projevuje při aplikaci sociologických poznatků, konkrétně při aplikaci sociologických poznatků do ekonomiky, práce a organizací. Smyslem této subkapitoly není naznačit nějaký vývojový trend v sociologii (i když by jej bylo možné najít a popsat). Nejedná se o popis sociologie jako takové, ale toho, jaké poznatky z jakých oblastí může sociologie přinést. Jde o to ukázat na důležitá sociologická témata a ve spojení s autory, kteří o nich psali, podat informaci o myšlenkových zdrojích.

Odpovědi na otázky týkající se vzniku a struktury společnosti, jejích proměn, příčin vývoje a dalších sociologických jevů hledají lidé od dávných dob. Pozornost autorů se přitom vždy soustřeďovala na celou společnost, ale také na jednotlivé typy společenských vztahů (ve společnosti), a to zejména na vztahy mezi jedinci, ve snaze odhalit zákonitosti chování lidí ve společnosti.

Zájem o výše uvedené skutečnosti je pozorovatelný již ve starověkých společnostech, ale poprvé jsou racionálně zpracovány v antice u řeckých i římských filozofů, historiků a zeměpisců. Významné jsou práce Platóna, Aristotela nebo také Livia a Pausania. Na antické tradice navazují křesťanští autoři, zejména sv. Augustin a sv. Tomáš Akvinský, ale i další.

Velký rozvoj společenských věd nastal v období renesance a osvícenství. V nejrozvinutějších zemích té doby, tj. v Itálii a v zemích západní Evropy, dochází k rychlému postupu přírodovědného poznání a s tím souvisejícímu vývoji techniky. V souvislosti s vědeckým pokrokem se rozhodujícím způsobem mění i struktura společenských vztahů, projevující se například ve formování nové organizace hospodářského života a budování základů moderního státu. Společnosti a společenským přeměnám

se ve svých dílech věnovali například filozofové N. Machiavelli, Ch. L. Montesquieu de Secondat, Voltaire, J. J. Rousseau, D. Diderot, T. Moore, F. Bacon, T. Hobbes, I. Kant.

Především v koncepcích racionálního osvícenství lze nalézt optimistická očekávání budoucího uspořádání společnosti. Utopické vize a projekty ideálních společností se objevovaly zejména v pracích T. Moora, C. H. Saint-Simona, F. M. Ch. Fouriera, R. Owena. J. A. Condorcet přichází s myšlenkou společenského pokroku. Dominovala víra v novou rozumnou společnost, kterou bude nutné nastolit v zájmu lidstva a lidství a v níž se bude člověk moci neomezeně rozvíjet. Osvícenství spatřovalo příčinu všech negativních jevů – válek, bídy, ekonomických krizí a morálního úpadku – především v neschopnosti a neochotě k rozumnému přístupu k sobě navzájem a v nedostatečném využívání poznatků vědy. Francouzská revoluce v roce 1789, pro kterou osvícenci připravovali půdu, a následující historický vývoj však tyto představy vyvrátily.

Ve všech výše uvedených představách a koncepcích figurovala společnost jako celek, ve kterém se nevydělovaly jednotlivé stránky vyžadující specializované studium. Život společnosti byl studován jako jednota kulturních, politických, ekonomických, sociálních, právních a psychických jevů, tedy jako předmět univerzální sociální filozofie. Sociologie se vyděluje z filozofie v první polovině 19. století, zároveň s ostatními disciplínami společenských věd.

Za zakladatele sociologie je považován již uvedený **Auguste Comte** (1798–1857). Za jeho přínos sociologii je možné označit soustředění se na metodologii vědy a lpění na jednoznačné zakotvenosti sociologického poznání v sociální realitě. Právě vydělení specifické sociologické disciplíny mohlo později vyústit do detailního popisu různých stránek společnosti.

Auguste Comte rozlišuje dvě stránky společenských jevů, z nichž se odvozují i dva způsoby studia společenské reality. Rozlišování těchto dvou stránek se přenáší až do současnosti a do soudobé sociologie:

- **Sociální statika** představuje problém skladby (struktury) společnosti a udržování řádu ve společnosti.
- **Sociální dynamika** je problémem vývoje, nasměrování vývoje a problémem sociální změny. Ve vývoji společnosti Comte rozlišuje stav teologický, metafyzický a pozitivní, které jsou charakterizovány různým stupněm poznání a odlišnou mírou zvládnutí prostředí a společnosti člověkem. Poslední etapa je spojena s uplatněním poznatků věd o společnosti, tj. u Comta uplatnění poznatků sociologie jako univerzální vědy o společnosti.

Za zakladatele sociologie je považován rovněž **Karel Marx** (1818–1883), i když on sám pojmu sociologie neužívá a na dílo Comtova nereaguje. Jeho význam pro sociologii se odvíjí od tvrzení, že společenská skutečnost má být studována jako předmětná (tj. poznávání vnějšího chování a jeho výsledků) a že vývoj společnosti podléhá zákonitostem podobně jako změny v přírodě. Karel Marx dále prosazuje myšlenku silné vnitřní provázanosti jednotlivých oblastí života společnosti – ekonomiky, politiky, kultury i psychiky atd., přičemž prioritní, tj. stojící na začátku vzájemných podmínek, je úroveň výrobních sil a výrobních vztahů. Dynamika společnosti je v konečném důsledku určována napětími mezi úrovní výrobních sil a úrovní výrobních vztahů. Přitom dynamika není způsobena samovolným pohybem ve společnosti, nýbrž je výsledkem jednání aktivních jedinců prosazujících své zájmy. Úspěch tohoto jednání je podmíněn poznáním. Teprve pravdivé poznání a jednání ve shodě s ním vede k dosažení vytčených cílů.

Třetím autorem, který bývá jmenován mezi zakladateli sociologie, je **Herbert Spencer** (1820–1903). Ten je považován za jednoho z nejvýznamnějších představitelů organistických teorií v sociologii. Pojetí sociálního organismu jako analogie biologického organismu je základním metodologickým principem. Spencer ale neuvazuje v jednoduchých analogiích a nepřenáší vlastnosti biologického organismu na organismus sociální. Není to podle něj možné z toho důvodu, že biologický organismus je konkrétní (a zřetelný), zatímco sociální je skrytý a neuchopitelný. Proto biologický organismus může sloužit jen k ilustraci představy o sociálním organismu. Obecným procesem, kterým prochází biologický i sociální organismus, je evoluce. Evoluce se projevuje přechodem od homogenity k heterogenitě a rostoucí propojeností na jedné straně a stále větším vyhraňováním jednotlivých částí na straně druhé. Spencer studuje společnost jako jednotu tří na sobě závislých částí: regulativní, udržování života a distribuční. Evoluce společnosti znamená vydělování a rozvíjení těchto tří částí. Spolu s tím se rozvíjí dělba práce. Aby byla možná součinnost mezi jednotlivými částmi, musí být jednání lidí usměrňováno, a k tomu slouží sociální instituce. Spencer první v sociologii používá pojmu sociální kontrola a zabývá se jejími mechanismy. Kontrola uplatňovaná státem nebo církví je podle Spencera mnohdy překonávána sociální kontrolou, která vychází z ceremonií, jež jsou nejstarší. Ceremonie symbolicky vyjadřují status a sociální zařazení jedince, ovlivňují cit pro podřízenost a potvrzují sociální hierarchii. V představě Herberta Spencera tak společnost vystupuje jako funkční celek. Sociální organismus H. Spencera předznamenává současné systémové pojetí společnosti a pojetí sociálních systémů.

Emile Durkheim (1858–1917) je nejen významným sociologickým autorem, ale i organizátorem. Zasazuje se o vytvoření první katedry sociologie a zakládá sociolo-

gický časopis. Durkheim usiluje o definici specifického předmětu sociologie a nalézá jej v tzv. sociálních faktech, které vystihují sociální jevy. V jeho pojetí sociálního faktu a jevu je zvýrazněn tlak vnějších skutečností na člověka ve společnosti. Vedle psychologických vlivů se tak objevují ještě další, odpsychologizované, tj. vlivy sociální a kulturní. To je významný metodologický moment, protože to znamená nutnost hledání specifických sociologických postupů poznání. Ty jsou prezentovány v knize *Pravidla sociologické metody*.

Výchozí myšlenkou knihy je, že sociální fakty je třeba zkoumat jako věci nezávislé na jedincích a sledovat je objektivně. Znamená to odpoutat poznání nejen od zaujatosti a přání zkoumajících, ale i od „skládání“ sociální skutečnosti z jednání jedinců a z výsledků jejich jednání, protože povaha sociálních faktů není individualistická. Sociální fakty Durkheim rozlišuje na morfologické (např. demografické a fakty přírodního prostředí) a duchovní (např. jako kolektivní představy). Výchoiskem pro analýzu sociálních faktů je odhalování podstaty společenských vazeb a solidarity. Durkheim rozlišuje dva druhy solidarity: mechanickou a organickou. První je typická pro archaické společnosti, není rozvinuta v širší míře a je založena na napodobování. Druhá, organická solidarita, je rozvinutá a uplatňuje se ve společnosti s pokročilou dělbou práce. V rámci organické solidarity se vytváří vzájemná závislost, potřebnost a nezbytnost jednotlivých částí.

Sociální integrace ve společnosti je závislá na existenci ideálů a víry. Z toho plyne i Durkheimův zájem o náboženství a morálku (podobně i u Tomáše G. Masaryka, 1850–1937). Integrace ve společnosti je posilována rostoucí úlohou náboženství (nezaměňovat s církví), morálky a účinnější výchovou.

Rovněž **Vilfredo Pareto** (1848–1923) je považován za významnou osobnost v sociologii. Jeho příspěvek se pohybuje v oblasti sociologické metodologie a zkoumání společenských elit a jejich koloběhu. V metodologické rovině se opírá o pozitivistický požadavek zajištění konkrétních informací o realitě, ale zároveň jej překonává zdůrazněním logického uspořádání faktů a formulováním zákonitostí v sociální realitě ve smyslu zjišťování funkcionální závislosti mezi fakty (v matematickém smyslu). Matematickou terminologii používá Pareto i při formulování konceptu lidského jednání. Vychází z postulátu, že chování člověka je nelogické a iracionální, protože to vyhovuje jeho psychologickým dispozicím a především přítomnosti citů a pocitů v chování. Tuto oblast podnětů chování označuje Pareto za rezidua (zbytky). Reálné chování je ovšem následně racionálně zdůvodňováno samotnými aktéry. Argumenty (lépe pseudoargumenty) jsou nacházeny v ideologiích, které jsou vytvářeny právě za účelem racionalizací a legitimací. Tyto ideologie jsou Paretem nazývány derivacemi. V ideologiích není obraz reality její „reprodukcí“ a nepodává přesný po-

pis. Ideologie je účelovým nástrojem sloužícím zdůvodňování a racionalizaci jednání ex post. Popis musí být podřízen tomuto účelu, jeho objektivita není důležitá.

Pareto a **Caetano Mosca** (1858–1941) sledují strukturu společnosti a studují především vztah elity a ostatních členů společnosti. Pareto spojuje elitu s formulováním, ovlivňováním a využíváním ideologie jako falešného zdůvodňování a Mosca vychází z reálného výkonu moci v oblasti politické a z možnosti formulovat zákony. Koloběh elit u Pareta souvisí s možností formulovat nové ideologie, a tudíž vytvářet nové elity, pokud se nové ideologie stanou všeobecným způsobem zdůvodňování. Tedy jedna ideologie a elita jsou vystřídány jinou.

Max Weber (1864–1920) má pro sociologii zásadní význam. V subkapitole 1.5 je dále popsán Weberův přínos pro sociologii organizace a ekonomickou sociologii. V obecné sociologii je M. Weber autorem teorie jednání. Přináší do sociologie typologii jednání. Označení jednotlivých typů ukazují přímo na příčiny jednání a lze rovněž odvodit i výsledky, ke kterým jednání směřuje. Základními typy lidského jednání je jednání cílově racionální, hodnotově racionální, afektivní a tradiční. Význam emocí, vůle, specifických zájmů, situací atd. v příčinách jednání a zároveň nepředvídatelnost působení těchto faktorů si vynucují, že při zkoumání lidského jednání bude nutné užít jiných metodologických postupů než v přírodních vědách. Weber vytváří vlastní sociologickou metodu, metodu ideálního typu. Vychází z ideálního typu, jímž je myšlenkový konstrukt odpovídající typu jednání cílově racionálnímu. Tento ideální typ není popisem sociální reality, nýbrž se používá jako srovnávací etalon vůči ní a jednotlivé poznatky jsou formulovány jako rozdíly mezi etalonem a reálným jednáním. Rozdíly jsou potom posuzovány a srovnávány za pomoci sociální zkušenosti výzkumníka. Na tomto základě je možné odvozovat příčiny, které ke zjištěným rozdílům vedou, a pochopit jednání, porozumět mu. M. Weber zakládá tzv. rozumějící sociologii (jako metodologický princip). Ideální typ M. Weber použil při studiu byrokracie. Především jeho racionální konstrukce ideálního typu byrokracie stojí na začátku teorie organizace.

George Herbert Mead (1863–1931) se zabýval účinkováním člověka v sociálním prostředí. Jedinec se ve svém životě vypořádává s celou řadou nejrozumnějších situací a s lidmi kolem sebe. Zkušenost z těchto situací a interakcí s ostatními vyúsťuje v pojetí druhých (druhého, „průměru“ jiných), a tím i v pojetí sebe sama, protože každý se utváří v interakcích s druhými a spolu s nimi. Schopnost reflexe druhých je předpokladem sebereflexe a vnější kontrola ze strany druhých se přeměňuje v sebekontrolu. Meadova práce je významným mezníkem ve studiu osobnosti, procesu socializace a sociální kontroly.

Sociální prostředí, ve kterém se jedinec pohybuje, je popsáno v teorii označované jako symbolický interakcionismus. Základem je studium symbolických významů a užití symbolů (především jazyka) v interakci. Symboly a jejich významy vznikají v procesech vzájemného působení. Sociální proces je proto procesem změny významů, které jsou v interakcích sdělovány. A s nimi se mění i podmínky interakce, jak jsou vnímány účastníky, protože i ty jsou prostřednictvím symbolů popisovány.

Paul Felix Lazarsfeld (1901–1976) je představitelem rozvoje empirické sociologie a sociologického výzkumu, které se významně prosazují od poloviny 20. století v USA. Metodologie v sociologii je podle Lazarsfelda analytická činnost spojená s hodnocením a kritickou analýzou metod a procedur ve výzkumu. Je odhalováním smyslu a významu používaných pojmů, ukazuje na vědecký obsah sociologických teorií. Základním kritériem oprávněnosti vědeckého poznatku je princip verifikace, tj. ověření a odsouhlasení poznatku ve shodě s realitou. Rozvoj sociologických zkoumání souvisí s působením tzv. chicagské školy, která je spojena se jmény **Robert Ezra Park** (1864–1944) a **Ernst Burgess** (1886–1966) a dalšími.

Talcot Parsons (1902–1979) je představitelem jiné významné sociologické školy – školy strukturně-funkcionální. Strukturní funkcionalismus byl vytvářen s cílem vytvořit systém společnosti, který by zahrnoval veškeré dílčí sociologické poznatky, k nimž sociologie došla, a uvést je do logického celku. Ten by pak měl být východiskem pro empirické výzkumy. T. Parsons navazuje na pojetí sociálního jednání M. Webera. V sociálním jednání se prosazují symbolické systémy (např. jazyk) nebo hodnoty a normy. Je ovlivněno také iracionalitami a emocemi (návaznost na V. Pareta). Sociální jednání nevychází z objektivního poznání, z rozeznání stavu věcí, ale z definic situací, které si sociální subjekty vytvářejí. Sociální systémy, které jsou produkty sociálního jednání, jsou formovány čtyřmi základními funkcemi: adaptace, dosahování cílů, integrace a udržování vzorů. Jim odpovídají čtyři části sociálního systému: kulturní, sociálních vztahů, osobnosti a organismu jednání. **Robert King Merton** (1910–2003) doplnil teorii strukturně-funkcionální o další aspekty. Především obsahově rozšiřuje pojetí funkce, která u T. Parsonse představovala něco, co udržuje a rozvíjí daný sociální systém. Merton vedle funkcí v původním významu rozlišuje dysfunce, které mají smysl obrácený, tj. působí v systému negativně a přispívají k jeho rozkladu. Dále Merton rozeznává funkce manifestní (tj. zjevné a s vyjádřenými záměry) a latentní (tj. funkce skryté, jejichž dopad na společnost může mít nepředvídatelné následky). Merton dále rozpracovává představu o teoriích středního dosahu, která je pokusem o efektivnější propojení teorie s empirickým výzkumem. Teorie středního dosahu formulují užší a relativně sevře-

nější koncepty sociální reality, a stávají se tak snazším východiskem pro empirický výzkum (např. teorie masové komunikace, teorie organizačního chování apod.).

Lewis Alfred Coser (1913–2003) studuje sociální konflikt, a to v rámci strukturně funkcionální školy. Sociální konflikt je boj o hodnoty a vyšší status, moc a její zdroje, které se v principu nedostávají všem stejnou měrou. Cílem oponentů je neutralizovat, postihovat nebo likvidovat soupeře. Jsou také součástí ideologií, které mají zdůvodnit zaměření a úsilí jedinců i skupin. Coser rozděluje konflikty na osobní a sociální, realistické (kde je reálně dosažitelný cíl) a nerealistické (bez objektivních cílů). Uvažuje také, že konflikt uvnitř sociálních celků nemusí mít, i přes prosazující se odstředivé tendence vyplývající z konfliktu, zákonitě destruktivní charakter. Sociální konflikt nemusí být nutně v sociálním systému dysfunkční, může být i funkční. To tehdy, když přispívá k jeho upevnění. Například v konfliktu lze rozšiřovat poznání hodnot a cílů na konfliktu zúčastněných stran. Sociální konflikt je hybným momentem sociální změny, která tak není závislá jen na tvůrčí aktivitě jednoho člověka. Dále přispívá k výraznější identifikaci členů se skupinou a k chápání skupiny jako celku, ve kterém se konflikt odehrává.

Jiný mechanismus pozitivního působení konfliktu ukazuje na vnějšího nepřítele. Jeho vyvolávání může být nástrojem řešení vnitřního konfliktu ve skupině. Vnější nepřítel znamená ohrožení všech ve skupině, ohrožení zájmů všech zúčastněných, a vytváří tlak na zmírnění vnitřního konfliktu. Tím, že se vynoří nový objekt, na který lze orientovat energii, jež zůstává v lidech a jež předtím živila vnitřní konflikt, se sice tato energie neztratí, ale její uplatnění nemá pro daný celek destruktivní účinky.

Tento vnější nepřítel může být dvojitý. Jednak může být reálný, a pak je nutná jeho identifikace a zvýraznění. Znamená to poskytovat maximum informací o jeho hrozbě a rozšiřovat možnosti jeho poznání. Anebo může být imaginární (smyšlený). V tom případě je třeba zabránit šíření informací z nezávislých vnějších zdrojů, které nejsou v moci těch, kteří představu vnějšího nepřítele vyvolávají. Prosazování představy imaginárního nepřítele v konečném důsledku znamená, stejně jako hrozba reálného nepřítele, reálné posilování vnitřní solidarity a uzavírání sociálního celku. Při zániku představy o hrozbě ze strany vnějšího nepřítele se původní vnitřní konflikt posiluje, protože se na něj přenáší energie vložená do vnějšího konfliktu.

Při řešení konfliktů uvnitř rozsáhlejších sociálních celků se v praxi prosadily a byly popsány tři způsoby využívající spontánních sociálních procesů.

Prvním způsobem je ztotožnění původce konfliktu se sociální skupinou nebo jedincem zařazeným do širšího sociálního celku, tj. tzv. předhození obětního beránka. Zpravidla to bývá dobře identifikovatelná a ve vztazích slabá skupina, např. etnická nebo sociální menšina, případně i jedinec. Zdůraznění vnějších pozorova-

telných odlišností bývá obvyklé, protože to vede k jejímu okamžitému vnímání v každé situaci. Zvýrazňované rozdíly jsou mnohdy příčinou slabé komunikace mezi majoritou a minoritou. Z toho vyplývající malá vzájemná znalost utvrzuje představu o „vině“ nebo „přirozeném nepřátelství“, což dále omezuje racionální jednání.

Druhým způsobem je vytvoření prostoru a podmínek pro průběh konfliktu a ponechání prostoru pro jeho odeznění. Toto řešení, které na rozdíl od předchozího může mít své oprávnění, připadá v úvahu tehdy, když konflikt není vyhrocen, postoje stran nejsou nesmiřitelné a lze očekávat racionální průběh konfliktu v rovině komunikační.

Třetím způsobem řešení vnitřního společenského konfliktu je jeho institucionalizace. Institucionalizace konfliktu znamená vytvoření určitého rámce jednání, v němž konflikt probíhá. Zahrnuje stanovení norem pro průběh konfliktu a vytvoření orgánu, který má konflikt řešit. Už samotné vytváření rámce znamená odčerpání energie jednotlivých stran. Zájemem vytvořeného orgánu – subjektu, který má konflikt řešit – je udržet konflikt ve stanovených, případně přijatelných mezích a mít nad ním kontrolu.

Ralf Gustav Dahrendorf (1929) rozšiřuje konflikt na všechny sféry života, protože ve všech se prosazuje „panství“, tj. vztah nadřízenosti a podřízenosti, a tento vztah umožňuje prosazování sociálních norem a přinucení jedince k žádoucímu chování.

Pitirim Aleksandrovič Sorokin (1889–1968) uvádí do sociologie pojem a zároveň problematiku sociální mobility. Jiný příklad sociální dynamiky poskytuje **George Caspar Homans** (1910–1989), který formuluje teorii sociální směny. Podle ní je sociální směna (v souladu s tržními principy) základem vztahů ve společnosti. Veškeré vztahy ve společnosti mohou být podle této koncepce převedeny a vysvětleny v analogii s interakcí dvou jedinců. V těchto vztazích se prosazuje oboustranná výhodnost a účastníci se snaží o překlenutí rozdílů. **Peter Michael Blau** (1918–2002) uvádí, že v sociální směně mohou být vyměňovány činnosti, vztahy, city, ale samozřejmě také předměty. V procesu směny se utvářejí hodnoty a normy. V malých skupinách se prosazují spíše morální normy, ve velkých konsenzus v hodnotách.

Jakob Levi Moreno (1892–1974) je tvůrcem metodologie mapování vztahů v malé sociální skupině a její analýzy, tzv. sociometrie. Sociometrický test je relativně jednoduchá metoda, jejímž prostřednictvím se zjišťují reálné orientace vztahů a propojení mezi jedinci malé sociální skupiny. Na základě toho lze určit vertikální i horizontální strukturu skupiny a „sociometrický“ charakter skupiny, jako uzavřenost skupiny, uzavřenost a otevřenost vztahů, oblibu jednotlivých členů apod. So-

ciometrická analýza se vcelku intenzivně využívá při zkoumání pracovních týmů a skupin.

Alfred Schutz (1899–1959) je zakladatelem fenomenologické sociologie. V sociologické tradici navazuje zejména na M. Webera a v širším dosahu na fenomenologii E. Husserla. A. Schutz se soustřeďuje na interakci jedinců a na možnosti jejich racionální orientace v průběhu interakcí. Významnými kategoriemi, které se zde využívají, jsou „každodenní, všední život“, ze kterého se vychází a který tvoří prostor, v němž se jedinci pohybují, a dále „typizace“, jež je nástrojem organizace lidské (jako sociálně kulturní faktor) i osobní (psychologický faktor) zkušenosti. Jinak řečeno, v typech je zkušenost zakódována. Orientace v interakcích je spojena s interpretací jednání jiných, a především s hledáním motivů jednání u druhých. Průběh samotné interakce není jednotlivým účastníkům nepochopitelný, protože se všichni setkávají se sobě podobnými jedinci. Ale jejich vnitřní skutečné motivace jsou skryty. Na ně lze pouze usuzovat, odhadovat je, a to zpravidla ve značně zjednodušené podobě. O zpřesnění odhadu účastníci usilují zaměřením se na výrazové prostředky v průběhu komunikace a na zjišťování významů, jež mohou nést. Dále využívají obecnějších vzorů jednání, se kterými každý přistupuje ke světu. Ty souvisejí s typy, tj. se základními podobami rozdílných situací, do kterých je běžné vědění zařazuje. Význam fenomenologické sociologie spočívá zejména v odpoutání sociologie od objektivních charakteristik chování člověka ve společnosti, které nedostatečně vysvětlovaly variantnost jednání v týchž podmínkách a situacích a ve zdůraznění složitosti i účinku subjektivního světa jedince na sociální realitu. Tento subjektivní svět a jeho význam pro společnost rozvíjí dále **Peter Ludwig Berger** (1929) a **Thomas Luckman** (1927) v sociálním konstruktivismu (jako formování – „konstrukce“ – reality ve vědomí člověka podle subjektivně přijatých principů) a etnometodologie **Harolda Garfinkela** (1917), zdůrazňující studium jazyka.

Ulrich Beck (1944) razí termín riziková společnost. Riziková společnost nastává tehdy, jestliže vedlejší důsledky činnosti člověka (zamýšlené, ale častěji nezamýšlené) začnou ohrožovat samotné jeho záměry a cíle a nastolovat nepříznivé poměry ve společnosti vůbec. Jedná se např. o fungování podniků a hospodářské usilování vůbec a jeho důsledky v oblasti prostředí, marketingové aktivity, reklamní působení a zahlcování lidí nesmyslným množstvím sdělení, které vede k nižší vnímavosti k podstatným informacím a ke zmasovění společnosti.

Zygmunt Bauman (1925) a **Anthony Giddens** (1938) jsou jedněmi z mnoha představitelů postmodernismu v sociologii a zároveň třeba s **Immanuelem Wallersteinem** (1930) významnými představiteli současné sociologie. Postmodernismus

by bylo možné stručně charakterizovat jako postup v poznávání, který vychází ze zpochybnění dosavadního poznání a následného hledání nových významů v sociální realitě, které mohly dříve vinou dominujících sociologických koncepcí zůstat neodhalený.

> 1.3 Roviny sociologického studia a sociologie organizace

Klíčová slova

obecná sociologie, aplikovaná sociologie, odvětvové sociologie, teorie středního dosahu, empirický výzkum, sociologie organizace, sociologie práce

Ve vývoji sociologie jako společenské vědy se od samého počátku projevují dvě základní vývojové tendence:

- a) První z nich představují **přístupy ke studiu lidské společnosti jakožto celku**. Nejdůležitějšími úkoly, které si tyto přístupy kladou, je odhalení a popsání podstaty lidské společnosti, tj. poznání její struktury a funkcí, určení jejích proměn včetně vývojových fází, obecných zákonitostí vývoje atd. Na základě studia těchto skutečností vzniká a formuje se obecná sociologie.
- b) Druhá tendence je orientována na **studium jednotlivých podstatných a důležitých** (z hlediska praktických činností člověka) **sociálních jevů a útvarů**, resp. **oblastí a sfér společenského života**. Výsledkem je pak vznik a postupný rozvoj jednotlivých aplikovaných sociologických disciplín.

Opodstatněnost existence aplikovaných sociologických disciplín vedle obecné sociologické teorie je dána nejen praktickým zájmem o detailnější poznání dílčího výseku sociální reality, ale také tím, že ve vývoji společnosti se projevují nejen obecné, nýbrž i specifické zákonitosti, které vyjadřují mechanismus fungování jednotlivých sfér života společnosti. Potřeby řízení směřující k optimálnímu fungování těchto oblastí a k řešení konkrétních problémů společenské praxe předpokládají nutnost poznání specifických projevů obecných zákonitostí v konkrétních podmínkách a v konkrétních situacích. Aplikované sociologické disciplíny zkoumají proto vždy určitou relativně uzavřenou oblast sociální reality.